

تربیت پژوهی فوکویی: در آمدی بر روش‌های دیرینه‌شناسی و تبارشناسی در فلسفه آموزش و پرورش

سونیا خدابخش گهرلایی^۱

بیان مسأله

تبارشناسی و دیرینه‌شناسی، دو مفهومی هستند که فوکو پایه مطالعات و تحقیقاتش را در این زمینه متمرکز کرده بود. نمی‌توان این دو روش را با قطعیت از هم جدا کرد. فوکو در پژوهش‌های خویش به تناوب از هر دو روش سود جست است. شاید یکی از بارزترین وجوه اشتراک دو روش تبارشناسی و دیرینه‌شناسی بن‌مایه‌های تاریخی در آنهاست. هرچند تفاوت ماهوی و ذاتی هر دو روش با روش‌های تاریخی کاملاً محسوس است. شاید همین بن‌مایه‌های تاریخی تبارشناسی و دیرینه‌شناسی است که آنها را با پژوهش‌های تربیتی پیوند می‌دهد. بی‌تردید، علم و فلسفه تربیتی نیز به عنوان یکی از زیرشاخه‌های علوم انسانی – اجتماعی نیازمند به کارگیری متدلوژی‌ها و روش‌شناختی‌های متناسب با دوران پسامدرن و شالوده شکنانه امروزی‌ست. علم تربیت و به تبع آن فلسفه تعلیم و تربیت تاریخمند است. شناخت ژرف و حل مسائل تربیتی، مستلزم اتخاذ روش‌هایی است که بتوانند تاریخمندی علم تربیت را لحاظ کنند. عموم دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت در مدارس همواره بر این باورند که عمده مسائل تربیتی را می‌توان به صورت مقوله‌های مسلم و معین طبقه‌بندی کرده و برای حل آنها از راهکارهای عملی، زود بازده و فراگیر استفاده کرد. حال اینکه اغلب مسائل تربیتی سیال، متنوع و تاریخمند بوده و راه‌گشایی در آنها مستلزم صرف هزینه‌های زمانبر علمی، عملی و متدلوژی‌های هوشمندانه، به روز و کارآمد است. هدف اصلی این پژوهش معرفی دو روش تبارشناسی و دیرینه‌شناسی فوکو برای پژوهش‌های تربیتی در حوزه علم و فلسفه تعلیم و تربیت است.

Sonya_Corella@yahoo.com

^۱ - کارشناسی ارشد فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه شاهد

سؤالات پژوهش

1. اصول روش‌شناسی فوکو برای پژوهش‌های تربیتی کدامند؟
2. ویژگی‌های دو روش دیرینه‌شناسی و تبارشناسی کدامند؟
3. دو روش دیرینه‌شناسی و تبارشناسی چه تفاوتی با متدلوژی‌های تاریخی دارند؟
4. راهبردهای دو روش دیرینه‌شناسی و تبارشناسی برای پژوهش‌های تربیتی کدامند؟

چارچوب نظری

«فوکو در روش دیرینه‌شناسی» از یک سو می‌کوشد قواعد شکل‌بندی‌ای را آشکار سازد که براساس آن اشکال ویژه دانش شکل گرفته‌اند و از دیگر سو در تلاش است، تا نشان دهد که چگونه گسست‌های معرفت‌شناسانه در طول تاریخ موجب جابجایی و حرکت یک صورت‌بندی دانایی^۱ به صورت‌بندی دانایی دیگر شده‌اند» (آپلروت^۲ و ادلز^۳، 2008 و 2006).

«منظور فوکو از تبارشناسی نگرشی است که بر مبنای آن جهت‌دار بودن ذاتی تاریخ و جامعه نفی می‌شود. این نگرش به تبعیت از نیچه بر جدالی که قدرت‌های مختلف برای کسب قدرت دارند و بر نبود نظمی که ذاتی این نبرد باشد، تأکید دارد. پیامد روش‌شناختی این نگرش آن است که مورخ باید تلاش کند تا روندهای احتمالی و تحریف‌کننده‌ای که جامعه به لحاظ تاریخی سپری کرده را آشکار سازد. تبارشناس در پی یافتن قواعد کلان تکاملی یا معانی ژرف که باعث فهم و درک مسیر تاریخ می‌شود نیست. چرا که اعتقادی به وجود چنین جهت و مسیر فراگیری ندارد.» (بارث، ترجمه: میردامادی، 1379:384).

روش پژوهش

روش مطالعه و بررسی در این مقاله توصیفی - تحلیلی است. نوع تحلیل به صورت تحلیل مفهومی و تحلیل اسنادی است که در آن اندیشه و دو روش پژوهشی فوکو یعنی دیرینه‌شناسی و

¹ . episteme

² . Appelrouth

³ . Edles

صورت‌بندی دانایی هر دوران «نظمی است که ما براساس آن می‌اندیشیم».

تبارشناسی مورد بحث و بررسی، و امکان کاربرد آنها در حوزه پژوهش‌های تربیتی (فلسفه تعلیم و تربیت) مورد واکاوی قرار می‌گیرد.

یافته‌ها

فوکو در رساله‌ی «گفتمانی درباره زبان» چهار اصل روش‌شناسی خود را برمی‌شمرد و مدعی است که این چهار اصل در تمام پژوهش‌های وی نقش کلیدی داشته‌اند. این اصول عبارتند از: واژگونی^۱، گسست^۲، ویژگی^۳ و برون‌بودگی^۴ (ضیمران، 1378).

اصول فوق در روش‌شناسی‌های فوکو، به ویژه در دیرینه‌شناسی و تبارشناسی مورد توجه وی بوده است. از این اصول روش‌شناسی می‌توان در پژوهش‌های تربیتی و فلسفه تعلیم و تربیت استفاده کرد. ارتباط بین این اصول چهارگانه دوسویه، غیرخطی و رفت و برگشتی است. غیرخطی بودن اصول روش‌شناسی فوکو و عدم تسلسل در آن این امکان را به پژوهشگر می‌دهد که در هر مرحله از پژوهش خویش که باشد توان بررسی، بازبینی و حتی یافتن مسئله نوینی، را که از دیدگان اندیشه‌اش به دور مانده است را، برایش فراهم کند.

دیرینه‌شناسی شیوه‌ی تحلیل تاریخی نظام‌های فکری یا گفتار است. به عبارت دقیق‌تر، وصف آرشیو است؛ اصطلاحی که فوکو برای اشاره به «نظام کلی شکل‌گیری و تبدیل گزاره‌های موجود در یک دوره خاص، در یک جامعه خاص» به کار برد. آرشیو هم نظام گویاپذیری^۵ رخداد – گزاره را معین می‌کند و هم نظام کارکرد آن را. به عبارت دیگر، آرشیو مجموعه قواعدی را به وجود می‌آورد که محدودیت‌ها و شکل‌های زیر را تعریف می‌کند. الف) بیان‌پذیری^۶، ب) ابقا^۷، ج) حافظه^۸، د) فعال‌سازی مجدد^۹، ه) تصرف^{۱۰}. (اسمارت، 1988: 48).

1. reversality
2. discontinuity
3. specificity
4. exteriority
5. enunciability
6. express ability
7. conservation
8. memory
9. reactivation
10. appropriation

گذر از دیرینه‌شناسی به تبارشناسی، نقطه عطفی در آثار فوکو به شمار می‌آید. تبارشناسی دامنه‌ی گسترده‌تری از دیرینه‌شناسی دارد و محور اصلی آن، روابط متقابل میان نظام‌های حقیقت و وجوه قدرت است. به عبارت دیگر، ریشه تبارشناسی فوکو براساس برداشت ویژه‌ای از مفاهیم قدرت، دانش، حقیقت و ارتباط این مفاهیم با یکدیگر است. هدف فوکو در تبارشناسی رسیدن به این مسئله است که چگونه انسان‌ها به واسطه قرار گرفتن در شبکه‌ای از روابط قدرت - دانش به سوژه وابژه دانش و قدرت تبدیل می‌شوند. فوکو در هر دو روش به جای نقطه آغاز و منشاء، از تفرق و پراکندگی صحبت به میان می‌آورد. او در هر دو روش بر ضد مفاهیم رایج در تاریخ سنتی، از قبیل تداوم، پیوستگی و پیشرفت حمله می‌کند. نگاه تاریخی فوکو، نگاه تفرق و پراکندگی است. در دیرینه‌شناسی به جای توجه به مسئله تغییرات^۱ به مسئله تبدیلات^۲ (دگردیسی‌ها) توجه دارد. «دیرینه‌شناسی، به جای اشاره به اموری نظیر نیروی زنده تغییرات یا جستجوی علل آن، می‌کوشد نظام تبدیلاتی که تغییرات را می‌سازد مشخص نماید». (فوکو، 1972). هدف تبارشناسی از تعقیب خاستگاه رسیدن به ماهیت چیزها یا جست‌وجو برای یافتن «شکل راکدی» که در طول تاریخ پیش آمده نیست، رازی که تبارشناسی آن را برملا می‌کند، این است که هیچ ماهیت یا وحدت اصلی برای کشف کردن وجود ندارد. با کاربرد روش‌های دیرینه‌شناسی و تبارشناسی در پژوهش‌های تربیتی می‌توان از لایه‌های فرهنگی - اجتماعی موجود که بستر ساز پدیده‌های تربیتی کنونی هستند، به تجربه‌ها، کارکردها و رویدادهایی در گذشته پی ببریم که کمتر به آن‌ها توجه کرده‌ایم. اگر بتوانیم ماهیت و گوهر این لایه‌های فرهنگی و اجتماعی را در چارچوب مشخصی کشف و تحلیل کنیم، در آن صورت به پدیده‌های نوینی در علوم تربیتی دست می‌یابیم، که پیش‌تر از آن‌ها غفلت ورزیده‌ایم.

^۱ . changes

^۲ . Transformations

منابع

- 1- بارث، لارنس (1379). «میشل فوکو»؛ در مجموعه «متفکران بزرگ جامعه‌شناسی» به ویراستاری: راباستونز، ترجمه: مهرداد میردامادی، تهران: نشر مرکز.
- 2- تاپشمن، جنی؛ وایت، گراهام (1379). «فلسفه اروپایی در عصر نو»، ترجمه: محمد سعید حنایی کاشانی، تهران: نشر مرکز.
- 3- تاجیک، محمدرضا (1387). «پسامدرنیسم و روش»، فصلنامه حوزه و دانشگاه، سال چهاردهم، شماره 55، 113-138.
- 4- دریفوس، هیوبرت، رابینو، پل (1376). "میشل فوکو، فراسوی ساختگرایی و هرمنوتیک"، ترجمه: حسین بشیریه، تهران، نشر نی.
- 5- ضیمران، محمد (1378). «میشل فوکو: دانش و قدرت» تهران، انتشارات هرمس.
- 6- هوی، دیوید کورنر (1380). «فوکو در بوته نقد»، ترجمه: پیام یزدانجو، تهران، نشر مرکز.
- 7- Appelrouth. S. Edles. L.D (2006). "Sociological Theory in the contemporary Era: Text and Readings. Pine forge press.
- 8- Appelrouth. S; Edles. L.D (2008). "Classical and Contemporary Sociological Theory": Text and Readings. Pine forge Press.
- 9- Foucault. M. (1972). "The Archeology of knowledge". Translated from the French by A. shridan smith. New York: Pantheon Books.
- 10- Hoy. D.C (1998). "Foucault and critical Theory". in Jeremy moss (Ed). The Later Foucault. London: Sage.
- 11- Smart. barry (1985) "Michel Foucault" , Routledge.